

הרב אלחנן סמט

כיון דאמריתו 'הב לן וניבריך' - איתסרא לכו למישתי (פסחים קג, א-ב)

שני פסקים של הרמב"ם הנובעים מפרשנות כפולה של מקור אחד

א. מבוא

1. הצגת הבעיה

2. הצעת הפיתרון

3. הסבר דרך הפסיקה של הרמב"ם

ב. הצעת הסוגיה

ג. פירוש ראשון: הסח הדעת מחייב ברכה חדשה על השתייה

ד. פירוש שני: אסור לשתות כלל עד לאחר ברכת המזון

ה. ביאור שיטות הראשונים

1. הרי"ף וסיעתו

2. הראב"ד וסיעתו

3. רש"י בפסחים וסיעתו

ו. פסק הרמב"ם בהלכות ברכות והקושי בו

ז. האמנם פסק הרמב"ם עפ"י שני הפירושים החולקים?

ח. הרמב"ם שילב בפסקו את פשט המעשה בתלמידי רב עם הביאור שניתן לו בסוגיה

ט. סיכום

א. מבוא

בסדרת מאמרים שנתפרסמו בכרכי 'מעליות' קודמים עמדנו על תופעה החוזרת בכמה מקומות בספרו הגדול של הרמב"ם, והצענו הסבר אחד לכל המקומות הללו¹. במבוא זה ניתן תיאור עקרוני של התופעה הנידונה ושל הסברה, ואילו בגוף המאמר להלן נדגים את דברינו בדוגמא מאלפת ממסכת פסחים.

1. הצגת הבעיה

בכמה מקומות ביד החזקה ניתן למצוא הלכה שיש לה בת זוג במקום אחר ובעניין אחר, ואף ששתי ההלכות הללו עוסקות בנושאים שונים - בכל זאת הן נתלות במקור משותף אחד בתלמוד; ואין הכוונה למקור תלמודי מורכב, המכיל בתוכו כמה עניינים שונים שהרמב"ם סיווג אותם על פי נושאייהם במקומות שונים בספרו, אלא למקור המכיל עניין אחד בלבד.

נושאי כליו של הרמב"ם ציינו לעתים בשתי ההלכות גם יחד את המקור האחד שממנו הוציא הרמב"ם את שתי ההלכות; אולם הבדיקה מעלה, שרק הלכה אחת תואמת את המקור כפי שהוא מתבאר בסוגיית הגמרא, ואילו ההלכה האחרת - אף שהיא דומה במובן מה למקור, בעיקר מן ההבט הלשוני - אינה נובעת מן הסוגיה שבה מופיע המקור. ובכן, מהיכן למד הרמב"ם הלכה זו?

בדברי המפרשים ניתן למצוא שני סוגים של תשובות:

בסוג האחד מוצאים המפרשים מקור "נסתר" לרמב"ם - מקור כזה שהעיון הראשוני אינו מגלה בקלות. לעתים נמצא המקור בתוך אותה סוגיה עצמה ששימשה מקור להלכה האחרת, זו שאין בה כל קושי, ולעתים מציעים המפרשים מקור המצוי במקום אחר לגמרי.

סוג תשובה אחר הוא, שאמנם לשתי ההלכות הנידונות מקור אחד בלבד בתלמוד; אולם בהלכה אחת פסק הרמב"ם ממש כפי שהמקור מובא בתלמוד, ואילו ההלכה השנייה, שאינה תואמת את ביאור המקור בסוגיה, היא פרי הסיק של הרמב"ם עצמו, שהסיק על דרך ההקש מאותו מקור בתלמוד מה יהיה הדין בעניין אחר דומה לו.

בחינה ביקורתית של היישובים הללו להלכות הקשות שברמב"ם, מעלה בדרך כלל קשיים שונים, כגון דוחק בביאור הסוגיה המובאת כמקור, או דוחק בביאור דברי הרמב"ם עצמם.

¹ הנה פירוט המאמרים הקודמים הללו: דו משמעות בפרק חזקת הבתים כמקור לפסיקה כפולה של הרמב"ם, 'מעליות' יא (תשנ"א); המל ופירש אינו חוזר על ציצין שאין מעכבין את המילה - שני פסקים של הרמב"ם הנובעים מפרשנות כפולה של מקור אחד (שבת קלג, ב), עיונים ובאורים בדברי הרמב"ם, 'מעליות' כ (תשנ"ט); "התקדשי לי במנה" - "תנס על גבי סלע" בסלע של שניהם (קידושין ח, ב) - שני פסקים שונים של הרמב"ם הנובעים ממקור אחד, 'מעליות' כא (תשנ"ט). סידרת המאמרים הזאת, בשינויים רבים ובעריכה חדשה, עומדת להתפרסם בקרוב בעז"ה בספרי "יד לרמב"ם", שנמסר לדפוס.

2. הצעת הפיתרון

ההצעה שאנו מציעים לביאור רוב צמדי ההלכות שמצאנו ברמב"ם, שונה עקרונית מכל דרכי היישוב שבדברי המפרשים. באמת, מקור אחד משמש את הרמב"ם לשתי ההלכות השונות שפסק. מקור זה הוא משנה, ברייתא או מימרא. הדרך שבה הוסבר המקור בסוגיית הגמרא, בפירוש או מכללא, הובילה את הרמב"ם לפסוק הלכה אחת, וזו אינה מעוררת כל קושי בדברי המפרשים. ברם, פשוטו של אותו מקור, כפי שמורה הניתוח הלשוני והענייני שלו במנותק מן הסוגיה שבה הוא משובץ, מוביל למשמעות אחרת מזו שבסוגיה, וממשמעות זו נולדה ההלכה השנייה, הנראית חסרת מקור.

המפרשים הקשו על הלכה זו ברמב"ם, מכיוון שהם הכירו רק באפשרות אחת לפירושו של אותו מקור - זו המופיעה בסוגיית התלמוד. הם לא הכירו באפשרות, ואולי אף לא בלגיטימיות, של פרשנות שונה לאותו המקור, כזו הנובעת מפשוטו.

בכל הדוגמאות שהבאנו ניסינו להבהיר מהו הדבר **שהכריח** את הרמב"ם להעניק פירוש נוסף ושונה מזה של הגמרא למקור המופיע בסוגיה. כל לומד נתקל בסוגיות שבהן הוא מעלה על דעתו פירוש אלטרנטיבי למקור המתפרש בסוגיה בדרך מסוימת; אולם אפשרות לפירוש כזה אינה מספקת כדי שהרמב"ם יפסוק על פיה הלכה נוספת על זו שפסק בהתאמה לפירוש התלמוד. רק במקום שיש הכרח לפרש מקור על פי פשוטו בדרך שאינה תואמת את פירוש הגמרא נמצא כפל ההלכות ברמב"ם. מקומות כאלה אינם כה נפוצים בתלמוד.

הדרך שאנו מציעים, מיישבת את הקשיים בכל אותם צמדי ההלכות שמצאנו ברמב"ם **כמכלול**, והיא נמצאת מחוזקת על פי מבחן לשוני פשוט. בכל צמד ההלכות שיש להן מקור משותף, מגלה השוואת לשון של שתי ההלכות שברמב"ם אל לשון המקור המשותף תופעה דומה: ההלכה שבה התקשו המפרשים, שלפי דברינו למד אותה הרמב"ם מפשוטו של המקור המופיע בסוגיה, דווקא היא כמעט זהה מילולית ללשון המקור, כלומר - הרמב"ם העתיק את המקור כמעט כלשונו. מאידך, בהלכה האחרת, התואמת את מהלך הסוגיה, שינה הרמב"ם את לשון המקור - לעתים לבלי הכר. הדבר נעשה כדי שהמקור יתפרש בהתאם לביאור שניתן לו בסוגיה, שאינו כפשוטו. תופעה זו חוזרת בכל הדוגמאות.

3. הסבר דרך הפסיקה של הרמב"ם

נראה כי הטעם לדרך פסיקה זו של הרמב"ם טמון במחויבות כפולה שיש לו: מחד, מחויבותו כפוסק נתונה לתלמוד ולדרך שבה פירש את המקור, גם אם פירוש זה אינו תואם את פשוטו של המקור. מאידך, ישנה לרמב"ם מחויבות גם לבעל המקור עצמו - לתנא ששנה את הדין במשנה או בברייתא, או לאמורא שאמר את הדין במימרא. אם הכרתו של הרמב"ם כפתה עליו להבין את דבריו בדרך שונה מן האופן שבו נתפרשו בסוגיה, הרי שחובתו כפוסק לשקף את הכוונה המקורית של הדברים. מחויבות זו למקור הקדום אינה פחותה מן המחויבות לסוגיית הגמרא.

האם אין סתירה בין שני הפירושים למקור האחד, וכן בין שתי ההלכות שפסק הרמב"ם על פיו? כמעט בכל צמדי ההלכות שמצאנו ובדקנו הייתה התשובה שלילית. תופעה זו נובעת

מכך ששני הפירושים נמצאים בדרך כלל במישורים שונים, ועל כן גם הפסקים הנובעים מהם עוסקים בעניינים שונים שאין ביניהם כל סתירה.

הדוגמה היחידה שנמצאה למצב שבו הפירושים השונים אכן סותרים זה את זה תידון במאמר זה, ובו יתברר כיצד התמודד הרמב"ם עם מצב נדיר זה.

כיצד ניתן לבאר את סטייתה של סוגיית הגמרא מפשוטו של המקור המובא בה בדרך שתוכל להלוים גם את דעת הרמב"ם? המונחים המתאימים ביותר לבאר זאת - ואפשר שכך ראה את הדברים גם הרמב"ם - הם 'פשט' ו'דרש'. צמד מונחים זה מוכר היטב במה שנוגע למצוות התורה. חז"ל הרבו לדרוש את פסוקי התורה שיש בהם מצוות, ובכך יצרו הלכות הנסמכות אל המקרא; אולם אין בדרשותיהם כל כוונה להפקיע את פשוטו של מקרא, והם שהורו לנו ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (שבת סג, א; יבמות יא, ב; שם כד, א). באופן רגיל, אין כל סתירה בין המשמעות היסודית של הפסוק, הנלמדת בדרך הפשט, לבין ההלכות הנלמדות ממנו בדרך הדרש.

נראה, כי לדעת הרמב"ם אותה מתודה כפולה של לימוד פשט ודרש, שהייתה נהוגה בידי חז"ל ביחס למקרא, נתקיימה בידם אף בלימוד מקורות התורה שבעל-פה (אמנם, בפרופורציות שונות לחלוטין בין הפשט לדרש). בבואם לפרש מקור קדום שעמד לפנייהם - משנה, ברייתא או מימרא - הכירו האמוראים בעובדה שיש למקור זה משמעות על דרך הפשט, שהיא בוודאי המשמעות היסודית, וממנה נובעת ההלכה שאליה נתכוון בעל המקור. מאידך, הם ראו עצמם רשאים לדרוש את המקור ולהעניק לו משמעות חדשה, באמצעות גילוי אפשרות של דו-משמעות, או ניצול עמימות הקיימת בו.

לעתים נדרש המקור באמצעות פרשנות ישירה שלו, ולעתים באופן עקיף - באמצעות שיבוץ המקור בקונטקסט בדרך שהעניקה לו משמעות חדשה, התואמת את אותו קונטקסט. כך נולדו בתוך סוגיות התלמוד הלכות חדשות, הנסמכות אל דברי תנאים ואמוראים קודמים, כשם שהלכות מדרבנן נסמכות אל לשונם של פסוקי התורה באמצעות הדרשה.

תפיסה מעין זו של התייחסות התלמוד אל מקורותיו, היא שהביאה את הרמב"ם לפסוק בכמה מקומות כפשוטו של מקור תנאי או אמוראי, ובמקביל לפסוק גם כמדרשו. פשוטו של המקור קיים ועומד בו עצמו, כפי שמוכח מניתוח לשונו ועניינו, ואילו מדרשו נתון בסוגיית התלמוד, אשר השתמשה במקור לפי עניינה והוציאה ממנו הלכה חדשה נוספת.

במאמר שלפנינו נבחן אם הסבר זה תקף אף ביחס למעשה בתלמידי רב המובא בפסחים קג, א-ב, ולהלכה המורכבת שפסק הרמב"ם על פי מעשה זה.

ב. הצעת הסוגיה

מסופר בפרק 'ערבי פסחים' (פסחים קג, א-ב, בסוגריים המרובעים פירוש רשב"ם) :

רב יעקב בר אבא איקלע לבי רבא. חזיה דברוך 'בורא פרי הגפן' אכסא קמא, והדר בריך אכסא דברכתא לברכת המזון - בריך עליו לבסוף 'בורא פרי הגפן', כמו שאנו עושין ואישתי. אמר ליה: למה לך כולי האי? הא בריך לן מר חדא זימנא!... אמר ליה: אנא עבדי כתלמידי דרב.

דרב ברונא ורב חננאל תלמידי דרב הוו יתבי בסעודתא. קאי עלייהו רב ייבא סבא. אמרו ליה: הב לן וניבריך². לסוף³ אמרו ליה: הב לן ונישתי. אמר להו: הכי אמר רב, כיון דאמרינו 'הב לן וניבריך' - איתסרא לכו למישתי. מאי טעמא? - דאסחיתו דעתיכו.

המעשה בתלמידי רב מובא גם בחולין (פו, ב), בהבדלי נוסח קלים. ארבע המילים האחרונות "מאי טעמא? - דאסחיתו דעתיכו" אינן במקבילה בחולין, וחסרות גם בסוגיה בפסחים בכל כתבי היד ובדפוס ונציא ש"ח. אף ר"ח, רי"ף, אור זרוע וראשונים נוספים לא גרסו מילים אלו בסוגייתנו⁴, ונראה שהן חדרו לדפוס התלמוד מתוך פירוש רש"י, שכתב (ד"ה 'כיון דאמרינו הב וניבריך'): "אסחיתו דעתיכו משתיה..."⁵.

בהמשך הסוגיה מובא עוד מעשה שבו נזכר המעשה בתלמידי רב:

אמימר ומר זוטרא ורב אשי הוו יתבי בסעודה, וקאי עלייהו רב אחא בריה דרבא. אמימר בריך על כל כסא וכסא, ומר זוטרא בריך אכסא קמא ואכסא בתרא⁶. רב אשי בריך אכסא קמא ותו לא בריך. אמר להו רב אחא בר רבא: אנן כמאן נעביד? אמימר אמר: נמלך אנא לבכוס שני נמלכתי לשתות, שכבר הוי לי היסח הדעת משתייתי כוס ראשון, וכן כל פעם ופעם ששתייתי - נמלכתי. מר זוטרא אמר: אנא דעבדי כתלמידי דרב [כי ההוא עובדא דלעיל, דיליף רבא מיניה דמיבעי לברוכי אכסא דברכתא אע"פ שכבר בריך איין שבתוך המזון], ורב אשי אמר: לית הילכתא

² הפנייה לשמש "הב לן וניבריך" פירושה 'תן לנו ונברך' (כשם שהפנייה שאחריה "הב לן ונישתי" פירושה 'תן לנו ונשתה'), ואינה חלק מן הזימון לברכת המזון. השאלה היא, אפוא, מה ביקשו המסובים מן השמש. ר"ח פירש: "אמרו ליה: שטוף כסא, הב ונבריך"; ואילו רש"י במקבילה בחולין פו, ב (ד"ה 'הב ליבריך') פירש: "מזוג כוס לברכת המזון".

³ במקבילה בחולין, וכן בכמה כתבי-יד וראשונים: "הדור", או "והדר" (במקום התבה "לסוף").

⁴ ראה דקדוקי סופרים כאן, אות ק.

⁵ קצת ראיה לכך היא, שמילים אלו אינן מצויות בפירוש רש"י בחולין, וגם בסוגיית הגמרא שם אין הן מופיעות.

⁶ בכמה כת"י וראשונים: "ואכסא דברכתא" (דקדוקי סופרים, אות ר); והוסיף כאן רשב"ם: "סבירא ליה כרבא, דברך נמי לעיל אכסא קמא ואכסא דברכתא".

כיון דאמרתו 'הב לן וניבריד' - איתסרא לכו למישתי

כתלמידי דרב [כלומר, כעובדא דתלמידי דרב לעיל; דברכת המזון לאו אסוחי דעתא הוא, ואע"ג דאמר 'הב וניבריד' - שרי למישתי], דהא יו"ט שחל להיות אחר השבת, ואמר רב יקנ"ה נולא בעי לברוכי ברכת 'בורא פרי הגפן' תרי זימני, חד אקידוש וחד אהבדלה, והוא הדין לתרי כסי דקידוש היום וברכת המזון, וקשיא לרב יבא סבא... דאם כן קשיא דרב אדרב. ולא היא; התם⁷ עקר דעתיה ממשתיא, הכא לא עקר דעתיה ממשתיא⁸.

למרות קביעת רב אשי שאין הלכה כתלמידי רב, פסקו כל הראשונים (ר"ח, רי"ף, רמב"ם, רשב"ם ועוד) כמעשה זה וכמתחייב ממנו לעניין ברכת 'בורא פרי הגפן' על כוס ברכת המזון, והביאו לכך ראיות שונות⁹.

ג. פירוש ראשון: הסח הדעת מחייב ברכה חדשה על השתייה

הרי"ף כאן (כא, א בדפי הרי"ף) מביא את המעשה בתלמידי רב, ומסיימו במילותיו של רב יבא סבא בשם רב: "כיון דאמרתו 'הב וניבריד' - איתסר לכו למישתי". על ציטוט דברי הגמרא הללו הוא מוסיף:

פירוש: משום דקא עקרי דעתייהו ממשתיא. הילכך, אי בעי למהדר ומשתי - צריכי לברוכי 'בורא פרי הגפן'.

את הנימוק לדינו של רב - "משום דקא עקרי דעתייהו ממשתיא" - נטל הרי"ף מהמשך הסוגיה, מן החילוק שעשתה במסקנתה בין דין יקנ"ה ביו"ט שחל לאחר השבת לבין ברכת המזון: "התם עקר דעתיה ממשתיא". הרי"ף הבין שהחילוק הוא בין שתי המימרות של רב, והגמרא באה ליישבן שלא יסתרו זו את זו; וכה הם דבריו בהמשך הסוגיה:

ולא היא; התם, כדאמר 'הב וניבריד', דעקר דעתיה ממיכלא וממשתיא, הילכך אי בעי למהדר ומשתי צריך לברוכי¹⁰...

לפי זה, טעמו של רב יבא סבא בשם רב מפורש בגמרא¹¹.

⁷ בכת"י מינכן: "גבי ברכת המזון" (במקום התבה "התם").

⁸ בכתבי יד אחדים וכן בהרבה ראשונים נוסף כאן: "כולהו חדא ברכתא אריכתא ניהו". רשב"ם ביאר את ייתרון של מילים אלו, ומפני דבריו נמחקו המילים בספרינו. לעומתו קיים מהר"ם חלאווה גרסה זו והצדיקה.

⁹ רשב"ם (ד"ה 'לית הלכתא כתלמידי דרב'), למשל, כתב: "לית הילכתא כרב אשי, דקמו להו רבא ומר זוטרא בחד שיטתא, וצריך לחזור ולברך על היין של ברכת המזון 'בורא פרי הגפן' כמנהג שלנו... ועוד: מדקא מייתי רב אשי סייעתא ממילתיה דרב, להקשות על תלמידי דרב, להכחישן מדברי רב רבן, וקא מהדר גמרא 'ולא היא' - מכלל דלית הילכתא כרב אשי".

¹⁰ משפט זה מבוסס על לשון הגמרא, בשילוב הרחבות פרשניות שהוסיף הרי"ף מעצמו, כדרכו לעתים. לשון הגמרא המקורית היא: "ולא היא; התם עקר דעתיה ממשתיא".

¹¹ לפי נוסח הדפוסים שלפנינו מובא טעם זה בהמשך לדברי רב יבא סבא עצמו: "מאי טעמא? - דאסחיתו דעתייהו"; אלא שכפי שביררנו בפרק הקודם, נראה שאין זה נוסח מקורי.

פירושו של הרי"ף לדברי רב ייבא סבא אינו הולם את המילים "איתסרא לכו למישתי", אולם הוא מתחייב מן ההקשר בסוגיה: רבא ומר זוטרא מוכיחים מדברי רב הללו, שברכת המזון מהווה הסח הדעת, ומחייבת לברך 'בורא פרי הגפן' על הכוס שאחריה; אם כן, ודאי שהוא הדין והוא הטעם כשאמרו המסובים 'הב לן וניבריך' שלדעת רבא ומר זוטרא הוי הסח הדעת, ומה שאמר רב ייבא סבא בשם רב "איתסרא לכו למישתי" פירושו: בלא ברכה ראשונה. לדעת הרי"ף טעם זה לדברי רב הרי מבואר בגמרא בפירוש¹².

בדרך זו פירשו את דינו של רב ייבא סבא מפרשים רבים, לפני הרי"ף ואחריו:

1. מהר"ם חלאווה בחידושו (ק, א, ד"ה 'אמר רב יהודה') מצטט את דברי רב ייבא סבא "מכיון דאמריתו 'הב ונברך' אתסר לכו למשתתי" ומוסיף: "ופירושו הגאונים ז"ל: אתסר לכו למשתתי בלא ברכת היין".

2. התוספות כאן (קא, ב, ד"ה 'כשהן') ובחולין (פו, ב, ד"ה 'אסור'), וכן גם המרדכי¹³, הביאו פירוש זה בשמו של ר"ח, אף שבר"ח שלפנינו אין הדבר מפורש.

3. כך פירש רש"י בחולין (פו, ב, ד"ה 'כיון דאמר הב ליבריך'): "גליא בדעתיה דגמרה סעודתא, ואסור לשתות עד שיברך לפניו, שאין מצטרפת לסעודה ראשונה".

וכך פירשו התוספות הן בפסחים (קא, ב) והן בחולין (שם), הראב"ן (ח"ב, פסחים סי' תלט), הרא"ש (פסחים פ"י סי' ט), המאירי (עמ' ריט במהדורת ר"י קליין), בעל ההשלמה (עמ' שנד במהדורת בלוי), ורבנו דוד בחידושו (עמ' שנד) - כולם על אתר; הריטב"א בחידושו לברכות (מב, א, ד"ה 'שלש תכיפות') וראשונים רבים נוספים.

ד. פירוש שני: אסור לשתות כלל עד לאחר ברכת המזון

בביאורו לדברי רב ייבא סבא בפסחים כתב רש"י (ד"ה 'כיון דאמריתו הב וניבריך'):

'כיון דאמריתו הב וניבריך' - ברכת המזון, אסחיתו דעתיכו¹⁴ משתיה, ואסור למישתי עד לאחר ברכת המזון.

¹² אף אם נפרש את דברי הגמרא "התם עקר דעתיה ממשתיא" שלא כרי"ף, אלא נבאר שהכוונה במילה "התם" לשתית כוס שלאחר ברכת המזון (שהוא הנושא הנידון בסוגיה), הרי ברור שרבא ומר זוטרא מייחסים את אותו הטעם ("עקר דעתיה ממשתיא") גם לדברי רב ייבא סבא, ואם כן הדין שווה בשניהם.

¹³ זו לשון המרדכי לפסחים כאן (לו, א בדפי המרדכי): "איתסר לכו למישתי עד דברכיתו... 'בורא פרי הגפן'... וכן פירשו ר"ח ורב אלפסי". גם במסכת ברכות (מח, ב בדפי המרדכי, סי' קמב) מזכיר המרדכי בקצרה שיטה זו בשם ר"ח.

¹⁴ לעיל, בפרק ב, שיערנו כי שתי מילים אלו של רש"י נכנסו לנוסח הגמרא שבדפוסים בסוף דברי רב ייבא סבא: "מאי טעמא? - דאסחיתו דעתיכו". דברים אלו מסתברים לאור חסרון של מילים אלו במקבילה בחולין (שם גם רש"י לא כתב בפירושו!), בכת"י, בראשונים ואפילו בדפוס ונציא ש"ח. אעפ"י כן, לא ניתן לפסול לחלוטין את האפשרות שרש"י הוא שנטל מילים אלו מתוך דברי הגמרא שעמדו לפניו. כך או

כיון דאמריהו 'הב לן וניבריך' - איתסרא לכו למישתי

נמצא, שרש"י מפרש את המילים "איתסרא לכו למישתי" פשוטן כמשמען - אסור לכו לשתות כלל, אף אם תברכו לפני כן 'בורא פרי הגפן', וזאת עד לאחר ברכת המזון. פירושו של רש"י כאן סותר את מה שפירש הוא עצמו בחולין והובא בסעיף הקודם, וכבר ציינו זאת האחרונים¹⁵.

אף הרשב"ם בביאורו לגמרא בפסחים פירש כרש"י. בד"ה 'לית הלכתא כתלמידי דרב' הוא כותב:

כלומר, כעובדא דתלמידי דרב לעיל... ואפילו הכי לית הלכתא כרב אשי [שאמר שאין הלכה כתלמידי רב]... וצריך לחזור ולברך על היין של ברכת המזון 'בורא פרי הגפן' כמנהג שלנו. וכיון דאמר 'הב וניבריך' - **אסור למישתי עד לאחר ברכת המזון**¹⁶.

בדרכם של רש"י ורשב"ם בביאור דברי רב יבא סבא לדינא הלכו ראשונים נוספים¹⁷:

1. הרשב"א בחידושו למסכת ברכות (מב, א, ד"ה 'ולית הלכתא') וכן המהר"ם חלאווה, המכתם והמאירי בחידושיהם למסכת פסחים על אתר ציטטו בספריהם את דברי **הראב"ד** הסובר כך.

אחרת, יש להדגיש שהטעם שבדברי רש"י "אסחיתו דעתייכו משתייה" הוא גם טעמו של הרי"ף לדינו של רב יבא סבא - "משום דקא עקרי דעתייהו ממשתייהו". למרות זהות זו בטעם הדין שניתן ע"י שניהם (או שמצאו שניהם בגמרא) - נחלקו הרי"ף ורש"י בתוצאתו המעשית: האם ניתן לשתות לאחר ברכת 'בורא פרי הגפן', או שאסור לשתות כלל עד לאחר ברכת המזון. בפרק הבא תידון מחלוקת זו.

15 א. תופעה זו, של ראשונים הסותרים דברי עצמם ממסכת למסכת, נפוצה למדי בפרשנות התלמוד (ואף בהמשך דוגמא זו ניפגש בה עוד כמה פעמים), ואין צורך לנסות וליישב סתירות מעין אלה. בנוגע לפירוש רש"י ראה על כך בספרו של י"מ תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, ח"א, עמ' 50.

ב. בכל זאת יש להעיר, שאף ברש"י הנדפס על הרי"ף בפסחים (כא, א בדפי הרי"ף) נאמר באותו ד"ה: "אסחיתו דעתייכו שוב מלשתות עד לאחר ברכת המזון". התבות "ואסור למישתי", המצויות ברש"י שעל התלמוד, חסרות כאן לפני המילים "עד לאחר ברכת המזון". לפי נוסח זה, ניתן אולי לפרש את דברי רש"י כדעת הרי"ף, וכדעת רש"י עצמו בחולין.

ג. אף התוספות, אשר חלקו על דעה הזוהר לדעתו של רש"י בפירושו לתלמוד בפסחים, לא הזכירו את שמו של רש"י כבעל דעה זו - לא בדבריהם בחולין (שם) ואף לא במסכת פסחים עצמה (קא, ב, ד"ה 'כשהן').

16 א. אף הרא"ש אצלנו (פ"י סי' י) ובברכות (פ"ו סי' לא) כתב שכך היא דעת הרשב"ם. אמנם, מהדיר הלכות הרי"ף על מסכת פסח ראשון, הלל היימן, כותב בספרו (עמוד 392): "וכן הבינו כל הפוסקים בדברי רשב"ם פה [כרש"י], אעפ"י שלפי עניות דעתי אין מוכח כן מתוך דבריו"; והרי לשון הרשב"ם שציטטנו מפורשת כרש"י!

ב. מן הראוי להעיר, כי התוספות בפסחים (שם) כתבו: "פירש רשב"ם ור"ח לקמן 'איתסר לכו למישתי' - עד דברכיתו 'בורא פרי הגפן' ". אמנם, הקרבן נתנאל על הרא"ש (פרק י סימן י, אות פ) כתב, שטעות סופר נפלה בדברי התוספות הללו, וצ"ל: רשב"א (כלומר - הר"ש משאנץ).

17 אולם בטעמו של הדין נראה שאין הסכמה בין הראשונים הללו, וראה על כך בהרחבה בפרק הבא.

2. כך סוברים תוספות חכמי אנגליה למסכת פסחים כאן: "כיון דאמר 'הב לן ונברוך' - אסור למישתיה קודם ברכת המזון"
3. זוהי גם דעת התוספות במסכת ברכות (מב, א, ד"ה 'תכף לנטילת ידים ברכה'), שכתבו: "והלכך, כיון שנטל ידיו באחרונה לאחר סעודה - אסור לאכול עד שיברך. והוא הדין אם אמר 'הב לן ונברוך', אפילו בלא נטילה"¹⁸.
4. זוהי דעת הרשב"א בחידושי למסכת ברכות (שם, ד"ה 'ולית הלכתא')¹⁹. דבריו יובאו ויידונו להלן, בפרק הבא. אף המהר"ם חלאווה, תלמידו, לאחר שסיכם את דעות החולקים, העיד שנהג כדעה זו: "והכין נהיגנא כד הוינא בבי רב [כלומר, בבית מדרשו של הרשב"א]".
5. אף הרא"ש בברכות (פ"ו ס"י לא) פוסק כן: "ואי אמר 'הב לן ונברוך' - כנטל ידיו דמי, לפירוש רש"י ולפירוש רשב"ם ז"ל שפירשו: כיון דאמריתו 'הב לן ונברוך' - אסור לכו למשתי, עד דמברכיתו ברכת המזון"²⁰.

ה. ביאור שיטות הראשונים

במה נחלקו שני מחנות המפרשים והפוסקים הללו? מהי הסברה ההגיונית העומדת מאחורי כל אחת מן השיטות, ומה הביא כל ראשון לפרש כפי שפירש?

1. הרי"ף וסיעתו

לפי דעתם של הראשונים במחנה הרי"ף (שהובאו בפרק ג לעיל), העניין הנידון במעשה תלמידי רב, כמו גם דינו של רב ייבא סבא בשם רב, הוא דין בדיני ברכה ראשונה; והשאלה היא האם ניתן לסמוך על ברכה ראשונה שנאמרה בראשית הסעודה, או שאמירת 'הב ונברוך' יוצרת הסח הדעת ומחייבת בברכה חדשה.

פירושם סובל משני קשיים, האחד לשוני והאחר הגיוני:

1. פשטות הלשון "איתסר לכו למישתי" מורה שיש כאן איסור על עצם השתייה, בעוד שהם פירשו 'איתסר לכו למישתי בלא ברכת בורא פרי הגפן'. פירוש זה דחוק, שהרי לפיו

¹⁸ דעה זו שונה מן הדעה המוצגת בתוספות לפסחים ולחולין, שאחזו שם בשיטה כעין הרי"ף. מעניין לציין שאף במסכת ברכות, באותו עמוד עצמו (ד"ה 'רבי זירא'), מיישבים התוספות שיטה הדומה לשיטת הרי"ף עם הסוגיה בברכות, והם מכנים שיטה זו "מה שמפרשים העולם..."; וראה הערה 15א.

¹⁹ אמנם, בחידושי למסכת חולין (פו, ב, ד"ה 'ולענין נמלך') הביא הרשב"א את דברי הרמב"ן: "מדמדמינן בגמרא למעשה דתלמיד דרב; והדבר ידוע דהתם משום נמלך הוא, דכיון דאמרי הב ונברוך - עקרו דעתייהו מלמשתי, וצריכין ברכת היין", ונראה שהרשב"א מסכים לכך; וראה הערה 15א.

²⁰ מדברי הרא"ש שם בהמשך נראה שכך דעתו לפסוק; וראה הערה 15א.

כיון דאמרינו 'הב לן וניבריד' - איתסרא לכו למישתי

נמצא שעיקר החידוש אינו נעוץ באיסור אלא בהפכו - בחיוב לברך, ורב ייבא סבא היה צריך לנסח את דבריו אחרת.

2. הקושי ההגיוני הוא, שממהלכו של המעשה נראה שרב ברונא ורב חננאל פעלו מתוך אי ידיעת פסקו של רב ועמדו לטעות, ורב ייבא סבא תיקן אותם בצטטו את מה שפסק רב. אולם אם הדיון הוא בחובת ברכת 'בורא פרי הגפן' על הכוס שנמלכו לשתותה, מניין לרב ייבא סבא שאין הם עומדים לברך עליה? שמא גם הם מכירים את פסקו של רב, רבם, ועומדים לקיימו ברגע שחברם יגיש להם כוס לשתיה?

הקשיים הללו נידונו בדברי הראשונים שעסקו בהשוואת שתי השיטות החולקות, ואשר עמדו על היתרונות והחסרונות של כל שיטה; אולם הקשיים הללו לא זכו לתשובה מספקת.²¹

מדוע, אפוא, בחרו המפרשים הללו בפירוש כה דחוק למעשה בתלמידי רב? התשובה לשאלה זו ברורה, והיא אכן ניתנת בדברי הראשונים שעסקו בהשוואת שתי השיטות: לא הלשון וההיגיון שבמעשה בתלמידי רב הוא שגרם, אלא ההקשר שבו הוא מופיע בסוגיה - כראייה שהביאו רבא ומר זוטרא למנהגם ולשיטתם שברכת המזון הוי הסח הדעת, ושעל כן יש לברך על הכוס שלאחר ברכת המזון 'בורא פרי הגפן'.²² ובאמת, לפי פירוש הרי"ף

²¹ מן הראשונים שעסקו בשאלה השנייה נזכיר את התוספות בחולין (פו, ב, ד"ה 'אסור'), המאירי (פסחים קג, א, ד"ה 'היושב בסעודה'), המכתם (פסחים קג, ב, ד"ה 'כיון דאמרינו הבו וניבריד') והמהר"ם חלאווה (פסחים קג, ב, ד"ה 'כיון דאמרינו'). האחרון העלה גם את הקושי הלשוני, בציינו שלפי השיטה החולקת על הרי"ף "אתי שפיר לישנא ד'אתסר לכו למשתי" (אולם אפשר שכונתו לשאלה השנייה; ראה דבריו לפני כן באותו דיבור המתחיל). המאירי, המכתם וכן הרשב"א בחידושי לברכות (מב, א) הביאו את השאלה השנייה בשמו של הרשב"א.

התוספות והמהר"ם חלאווה ניסו לתרץ את השאלה השנייה בדרך דומה, וזו לשון התוספות בחולין: "אף על פי שלא היה [רב ייבא סבא] יודע אם רוצים לברך 'בורא פרי הגפן' תחלה, מכל מקום היה מורה להם שלא יטעו וישתו בלא ברכה". תירוץ זה דחוק.

במהר"ם חלאווה, ברבנו דוד ובחידושי הרי"ף מובא תירוץ נוסף, ונביאנו בלשון הרי"ף: "לפי שהכיר בהם שהיה דעתם לשתות בלא ברכה; שאילו היה דעתם לברך - היה להם להמתין לשתות עד אחר ברכת המזון [את דעתם לברך ברכת המזון על כוס יין גילו תלמידי רב באמירתם לרב ייבא סבא 'הב לן וניבריד'], לפי שאסור להרבות בברכות, כדאמרינן ביומא (ע, א), ולפי שהכיר שהיה בדעתם לשתות בלא ברכה - אמר להם סתמא 'אתסר לכו למשתי'. ועוד: דבלא ברכה - אסור, ולברך נמי אינו ראוי, שלא להרבות בברכות".

²² הנה לשון הראשונים שדנו בשתי השיטות, והעדיפו את שיטת הרי"ף מן הטעם הזה:

א. המאירי כאן: "ואעפ"י שגדולי הרבנים [רש"י] פרשו בה 'אתסר לכו למשתי עד שיברכו ברכת המזון... אין הדברים נראין. שהרי בשמועה זו - לענין 'בורא פרי הגפן' נאמרה, ולראיה שצריך לברך על כוס של ברכה 'בורא פרי הגפן'. ואלמלא כן - מה ראייה ממנה לברך 'בורא פרי הגפן' על כוס של ברכה? שמא אף הם לא היו מברכים 'בורא פרי הגפן' על כוס של ברכה! אלא ודאי כך פירשו: אתסר לכו למשתי בלא 'בורא פרי הגפן'; וכל שכן שאם ברך, שצריך לברך על כוס של ברכה". אמנם, להלן (סעיף 3) נוכיח כי שיטת רש"י בפסחים אינה זהה לגמרי לשיטת הרשב"א, ואין מקום לקושיית המאירי על רש"י.

ב. מכתם כאן: "...והרב בעל השלמה ז"ל כתב דמסתברא כדעת הרי"ף ז"ל, מדקא מייתי ממר זוטרא דברין אכסא קמא מעובדא דתלמידי דרב".

ומחנהו הנידון דומה בדיוק לראיה: אם אמירת 'הב וניבריד' מוגדרת כהסח הדעת המחייב ברכת 'בורא פרי הגפן' (כפי שפירשו הם) - קל וחומר שברכת המזון גמורה היא הסח הדעת, ואף היא מחייבת ברכת 'בורא פרי הגפן' על הכוס²³.

יש לזכור עוד, כי הרי"ף (ואולי גם ראשונים נוספים במחנהו) פירש את דברי הגמרא "ולא היא; התם עקר דעתיה ממשתיא" כנסובים על המעשה בתלמידי רב (כאמור בפרק ג לעיל); ואם כן - הדבר מפורש בתלמוד שטעמו של רב יבא סבא בשם רב הוא משום הסח הדעת, והסח הדעת מחייב בכל מקום ברכה ראשונה מחדש.

2. הראב"ד וסיעתו

בפרק הקודם ציינו, כי ארבעה ראשונים הביאו את דברי הראב"ד למסכת ברכות, שפירש כי "איתסר לכו למשתי" - אפילו בברכה [ראשונה] קאמר". מדברי שניים מהם - הרשב"א בברכות והמהר"ם חלאווה בפסחים - עולה טעמו של הראב"ד לאיסור שאסר רב יבא סבא בשם רב, והוא שונה מהותית מזה של הרי"ף ומחנהו. נקדים ונבאר את ההקשר במסכת ברכות שהביא את הראב"ד והראשונים שהביאוהו לעסוק בפירוש סוגייתנו.

בברכות מב, א נאמר: "אמר רבי חייה בר אשי אמר רב: שלוש תכיפות הן... תכף לנטילת ידים - ברכה", ופירש רש"י (ד"ה 'לנטילת ידים') עפ"י מהלך הסוגיה שם: "לנטילת ידים דמיס אחרונים - ברכת המזון, ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו"²⁴.

ג. חידושי רבנו דוד כאן: "יש שפירשו - איתסר לכו למשתי כלל, שהוקבעו לברכה... שאם מטעם זה אמר להם... מה ראייה הביא רבא לדבריו, שהיה מברך אכסא דברכתא? מה ענין זה אצל זה? אלא ודאי איתסר... בלא ברכה קאמר".

אף התוספות בפסחים (שם) דנו בשתי האפשרויות לפרש את איסור השתייה; דבריהם יובאו להלן, סעיף 3, שבו נעסוק בשיטת רש"י.

²³ אמנם, לכאורה זהו קל וחומר שפרכתו בצינו: הכוס של ברכת המזון הרי הייתה צפויה וידועה מראש, והסוד לא הסיח את דעתו משתייתה; אם כן, אפשר שיש לראותה כחלק מן הסעודה ולא להזיקה ברכה. אולם הכוס שהסוד נמלך לשתות אחר אמירת 'הב וניבריד' לא הייתה צפויה, ובאמירת 'הב וניבריד' הוא הסיח את דעתו מלשתות עוד בתוך הסעודה; לכן עליה יש מקום לחייב ברכה, ואין זה קל וחומר. וראה בחידושי רבנו דוד כאן, ד"ה 'ועכשו', ובהערות המהדיר שם.

²⁴ המעיין בסוגיה שם וזוכה, כי אין ספק שכך פירשה הסוגיה את המימרא "תכף לנטילת ידים ברכה" - כפי שפירשה רש"י. ברם, באמת ניתן להציע לה פירושים נוספים: תיכף לנטילת ידיים לסעודה - ברכת 'על נטילת ידיים' או ברכת 'המוציא' (ענין ברכות נב, ב); תיכף לנטילת ידיים של כהן - ברכת כהנים (ענין תוספות סוטה לט, א, ד"ה 'כל כהן'); וכבר העיר כאן בעל גיליון הש"ס כי פירוש רש"י אכן משתקף מסוגיית הבבלי, אך בדברים רבה (ב, ו) ובירושלמי (ברכות א, א, ב, ד) "מבואר דקאי על נטילה ראשונה". דבר זה מבואר ממה שהוסיף בירושלמי ר' יוסי ב"ר בון (ובדברים רבה - רבה בר אבהו): "כל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה - אין השטן מקטרט באותה סעודה"; משמע שהמברך עומד בראשית סעודתו ולא לאחריה (וראה מראה הפנים שם, ד"ה 'שלש').

לפינו, אפוא, דוגמא לכך שסוגיית הבבלי משתמשת במימרא (ואפשר שזוהי ברייתא, ורב צירף בדבריו שלוש ברייתות) שיש בה עמימות ורב משמעות כדי לפסוק על פיה הלכה בענין ברכת המזון; ואף

כיון דאמריתו 'הב לן וניבריד' - איתסרא לכו למישתי

ברור שלפנינו דין בהלכות ברכת המזון, המגדיר מתי נחשב הסועד למי שנתחייב בברכת המזון (או שהחל בה כבר), ושעל כן אסור לו לחזור ולאכול או לשתות עד שיסיים ברכתו. והנה, כמה ראשונים השוו את דינו של רב יבא סבא בשמו של רב, בעניין האומר 'הב וניבריד' שנאסר בשתייה, לדינו של רבי חייה בר אשי בשם רב²⁵, שהנוטל ידיו במים אחרונים נאסר באכילה עד שיברך על מזונו.

התוספות שם (ד"ה 'תכף לנטילת ידים ברכה') כתבו:

והלכך, כיון שנטל ידיו באחרונה לאחר סעודה - אסור לאכול עד שיברך. והוא הדין אם אמר 'הב לן וניבריד', אפילו בלא נטילה²⁶.

אף הרשב"א בחידושי לברכות (שם) השווה את שני הדינים, כשהוא נעזר בראב"ד:

תיכף לנטילת ידים ברכה וכו' - כלומר: תיכף למים אחרונים ברכה, ומכי נטל ידיו אסור לאכול, ואפילו [ב]ברכת המוציא; דכיון דנטל ידיו לברכה - קבל עליה לברוכי. ואי אמר 'הב וניבריד' הוא הדין והוא הטעם, וכל שכן הוא, דהא קביל עליה בפירוש לברוכי.

והראב"ד ז"ל הביא [ראיה]²⁷ על זה מדאמר להו רב יבא סבא לתלמידי דרב: "הכי אמר רב, כיון דאמריתו 'הב וניבריד' - איתסר לכו למשתי", ולא נטר להו [רב יבא סבא לתלמידי רב] אי מברכים עליה 'בורא פרי הגפן' או לא. אלמא "אסור למשתי" - אפילו בברכה קאמר.

אבל הרב אלפסי ז"ל לא כתב כך.

אף המהר"ם חלאווה הביא את דברי הראב"ד הללו:

הראב"ד ז"ל פירש בפרק 'שלשה שאכלו'²⁸ בהא דאמרינן... "שלש תכיפות הן, תיכף לנטילת ידים ברכה", דאסור לאכול משנטל ידיו לברכה עד שיברך ברכת המזון; והביא ראיה מהא דתלמידי דבי רב, דאמר להו "אתסר לכו

שבמקורות מקבילים פירשו אחרת את כוונתה המקורית של המימרא - הרי שמפני עמימותה ניתן "לדרוש" אותה לנושא הנידון בסוגיית הבבלי. במקרה זה פסק הרמב"ם (הלכות ברכות ו, כ) בפשטות עפ"י סוגיית הבבלי ולא כפי הפירושים האחרים שניתנו למקור, שכן משמעויות אלו אינן מתחייבות ממילותיו של המקור כפי שהוא מצוטט בסוגיה זו שבבבלי.

²⁵ הריטב"א בחידושי לברכות כאן אכן הדגיש את שייכותן של שתי המימרות הללו לרב; אולם הרשב"א בחידושי לברכות לא גרס את התבות "אמר רב", וכן ליתא בכת"י מינכן.

²⁶ ראה לעיל, הערה 18.

²⁷ המוסגר בסוגריים רבועים בדברי הרשב"א הוא עפ"י מהדורת יחיאל זק"ש (ירושלים תשמ"ב), המבוססת על כת"י וטיקן 555.

²⁸ המהדיר לחידושי המהר"ם חלאווה, ר' גבריאל ציננער, העיר כי נפלה כאן טעות סופר, וצריך להיות "בפרק 'כיצד מברכין'" (ברכות מב, א).

למשת"י, ופירש הוא ז"ל - אתסר לגמרי, עד שיברכו ברכת המזון, דהא קבילו עליהו, ולזה נוטה דעת הרשב"א ז"ל.

מבואר, אפוא, מדברי כל הראשונים הללו, שדינו של רב ייבא סבא הוא דין בהלכות ברכת המזון. קבלתו של הסועד על עצמו לברך באמירת 'הב וניבריך' היא שאוסרת את המשך השתייה, ולא הסח הדעת; וכיוון שזהו הטעם - לא תועיל ברכת 'בורא פרי הגפן' להתיר את השתייה. רק לאחר שיסיים הסועד לברך ברכת המזון - יוכל לשתות²⁹.

ביאורם של ראשונים אלו לדברי רב ייבא סבא מתאים מאוד - הן ללשונו, "איתסר לכו למשת"י, והן להיגיון שבסיטואציה, שרב ייבא סבא לא היה צריך להמתין ולראות אם יברכו תלמידי רב 'בורא פרי הגפן', אלא תיקן מיד את טעותם שבעצם רצונם להמשיך לשתות; הראב"ד אכן הוכיח מכך את שיטתו בהבנת הגמרא בפסחים. נמצא, שהחירויות שבשיטת הר"ף ומחנהו הם היתרונות בשיטת הראב"ד ומחנהו.

אולם ההקשר שבו נתון המעשה בתלמידי רב במסכת פסחים ובמסכת חולין אינו מאפשר פירוש כזה! סוגיית הגמרא בפסחים הרי עוסקת בשאלת הסח הדעת; כיצד, אפוא, הוכיחו רבא ומר זוטרא את מנהגם לברך על כוס של ברכת המזון מדינו של רב ייבא סבא? הרי אפשר שמרגע שאמר הסועד 'הב וניבריך' - אכן קיבל על עצמו לברך ברכת המזון, והוא מחויב לתכוף לאמירתו זו את הברכה מבלי להפסיק ביניהם באכילה ושתייה; ובכל זאת, לאחר שסיים לברך ברכת המזון - אין הוא צריך לברך על הכוס, שכן ברכת המזון אינה מהווה הסח הדעת ביחס לכוס זו.

קושיה זו הטרידה אף את הראשונים³⁰, והיא הובילה את חלקם לדחות שיטה זו ולהעדיף על פניה את שיטת הר"ף. נמצא, שיתרונה של שיטת הר"ף הוא החיסרון הגדול שבשיטת הראב"ד והסוברים כמותו; אולם יושם לב, שאין כאן איזון בין השיטות. שיטת הר"ף אמנם נדחקה בביאור הלשון והסיטואציה בדינו של רב ייבא סבא, אך שרתה ויכלה לדחוק זה; בעוד ששיטת הראב"ד נראית בלתי אפשרית לחלוטין עפ"י הקשרה של הסוגיה השלמה בפסחים.

ואכן, ראוי לציין כי הראשונים שנקטו בשיטה זו - התוספות בברכות, הראב"ד והרשב"א - ביארו את דברי רב ייבא סבא בעת שהיו עוסקים במסכת ברכות, ולא במסכת פסחים; שכן העוסק בסוגיה בפסחים אינו יכול לפרשה כך בשום אופן. המעיין בדברי הרשב"א היטב יווכח לדעת, שהשוואה שערך הרשב"א בין אמירת 'הב וניבריך' לבין נטילת ידיים למים אחרונים נערכה מסברתו, ולא כפירוש לגמרא בפסחים. רק הראב"ד שציטט הרשב"א

²⁹ המאירי ייחס טעם זה בהסבר דינו של רב ייבא גם ליגדולי הרבנים, כלומר לרש"י; אולם בהמשך נדון בהרחבה בשיטת רש"י וההולכים בדרכו, ונוכיח כי לא כך סבר רש"י.

³⁰ ראה לעיל, הערה 22.

כיון דאמריתו 'הב לן וניבריד' - איתסרא לכו למישתי

בהמשך דבריו הוא שהביא ראיה לסברה זו מן הגמרא בפסחים, בעוד שהרשב"א עצמו אינו בטוח בראיה זו, שהרי סיים את דבריו במשפט: "אבל הרב אלפסי ז"ל לא כתב כן"³¹. בדברי המהר"ם חלאווה, בדברי המאירי ובחידושי הר"ן מצאנו ניסיון לתרץ קושיה חמורה זו. לאחר שביאר את דעת הראב"ד ונטיית הרשב"א לדעתו, מוסיף המהר"ם חלאווה ואומר:

ושפיר קא מיייתי הכא ראיה דבעי לברוכי אכסא דברכתא; דכיון דשמעין דאתסר ליה למשתי עד דמברך ברכת המזון - ודאי הפסק הוי, דמשתא וברוכי בהדי הדדי לא אפשר³².

אף המאירי - לאחר שביאר כי שיטת הר"ן היא המתאימה להקשר הסוגיה בפסחים והקשה מטעם זה על החולקים על דעתו³³ - המשיך והביא את שיטת הראב"ד, וכתב:

וראיית 'בורא פרי הגפן'³⁴ חזקה היא. [אלא]³⁵ שמשמען של דברים, שהכנת הברכה אוסרת השתיה, וכל שכן ברכה עצמה; ומאחר שנאסרה - הדין נותן שלא תחזור להיתרה בלא 'בורא פרי הגפן'. ועיקר הדברים כדעת ראשון [דעת הר"ן].

נראה, כי מילותיו האחרונות של המאירי מלמדות על יחסו לתירוץ הדחוק שתיירץ קודם להן את שיטת הראב"ד³⁶.

3. רש"י בפסחים וסיעתו

אף שרש"י פירש את דינו של רב יבא סבא הלכה למעשה כדברי הראב"ד ושאר הראשונים שהוזכרו בסעיף הקודם, כלומר - כאיסור שתייה גמור עד לאחר ברכת המזון, הרי שלא פירש כן מטעמים; וכך הם דבריו:

'כיון דאמריתו הב וניבריד' - ברכת המזון, **אסחיתו דעתיכנו משתיה**, ואסור למישתי עד לאחר ברכת המזון.

³¹ אמנם, העובדה שהר"ן פירש אחרת את הסוגיה בפסחים משמיתה את הקרקע גם מן ההשוואה שערך הרשב"א קודם לכן מסברתו, ולא רק מפירוש הראב"ד שצוטט על ידו; וצ"ע.

³² עיין חולין פז, א.

³³ ראה לעיל, הערה 22.

³⁴ רצונו לומר - הראיה שהביא קודם לשיטת הר"ן: "שהרי בשמועה זו - לענין 'בורא פרי הגפן' נאמרה, ולראיה שצריך לברך על כוס של ברכה 'בורא פרי הגפן'...".

³⁵ התיבה "אלא" אינה מלשון המאירי שלפנינו, והיא נוספה כאן על ידינו משום שבלעדיה המשך המשפט מעורפל וחסר משמעות.

³⁶ ועיין גם בתירוצו של הר"ן בחידושו על אתר.

ובכן, לא מפני שהסועד קיבל עליו בפירוש לברך ברכת המזון הוא נאסר בשתייה, ומטעם חיוב ברכת המזון שכבר חל עליו - כפי שכתבו הראב"ד והחונים במחנהו - **אלא מפני שהסיח דעתו מלשתות**; ובכך שותף רש"י לטעמו של הרי"ף והסוברים כמותו, שטעמו של רב ייבא סבא הוא "משום דקא עקרי דעתייהו ממשתייהו". אלא שלדעת רש"י אין ברכת 'בורא פרי הגפן' מספקת כדי להתגבר על הסח הדעת הזה, כפי שהיא מספקת לדברי הרי"ף ומחנהו, וניתן לחזור ולשתות רק לאחר ברכת המזון.

מהו פשר הסח דעת זה, שברכה ראשונה אינה מספקת כדי להתגבר עליו? במה שונה הסח הדעת של האומר 'הב וניבריך' מזה של מי שנמלך (כדברי אמימר בסוגייתנו "נמלך אנא"), שדי לו בברכה ראשונה?

נראה, שלדעת רש"י ישנן שתי רמות של הסח הדעת:

1. הסח הדעת הרגיל, כגון זה של הנמלך לשתות כוס שנייה, פירושו שבברכה שבירך הסועד על הכוס הראשונה הוא לא חשב לשתות כוס נוספת, וכשנזדמנה לו הנוספת - נמלך לשתותה. לגביו מספיקה ברכה ראשונה על הכוס הנוספת כדי להתגבר על הסח הדעת.

2. אולם כשאמר הסועד 'הב וניבריך' - הסיח את דעתו באופן אקטיבי, וחשב בפירוש שלא ישתה עוד כוס, שהרי עומד הוא לברך³⁷. כאן לא תועיל ברכת 'בורא פרי הגפן', שכן המשמעות המונחת ביסוד אמירתו היא שהוא יימנע מן השתייה לפרק הזמן שבו יברך, ואין להתגבר על החלטה כזו אלא על ידי מימושה - על ידי כך שאמנם יברך ברכת המזון - ורק אז יוכל שוב לשתות בברכה ראשונה.

מהו הדבר שהביא את רש"י לפרש פירוש כה מחודש, היוצר שתי רמות של הסח הדעת ודין שונה לכל אחת מהן? התשובה לכך היא, שרש"י חתר לפירוש שיהא נקי מכל החסרונות שלקו בהם הפירושים הקודמים: פירוש הרי"ף ומחנהו ופירוש הראב"ד ומחנהו. את המעשה בתלמידי רב ואת דינו של רב ייבא סבא פירש רש"י בדרכם של הראב"ד והסוברים כמותו (אף שלא מטעמים): "איתסר לכו למישתי" פירושו 'אסור לכם לשתות אף בברכה ראשונה, עד לאחר ברכת המזון' - כפשט המילים; ומכיוון שזהו פירוש האיסור, הרי שרב ייבא סבא היה חייב לאמרו לחבריו ברגע שאלו ביקשו לחזור ולשתות. בכך מתפרשות היטב הן הלשון והן הסיטואציה, ורש"י חסד את הקשיים שעוררה שיטת הרי"ף ומחנהו.

אלא שבניגוד לשיטת הראב"ד ומחנהו, נמנע רש"י מלראות בדינו של רב ייבא סבא דין בדיני ברכת המזון; שכן דין כזה אינו שייך לסוגיה בפסחים העוסקת בהסח הדעת לעניין חיוב ברכה ראשונה. משום כך העדיף רש"י להבין, שדינו של רב ייבא סבא עוסק אף הוא בהסח הדעת, ולכן מצוי בהקשר המתאים.

³⁷ את אופיו של הסח הדעת הזה הגדיר רש"י דווקא במסכת חולין; על דברי הגמרא שם "משתא וברוכי בהדי הדדי לא אפשר" פירש רש"י: "הלכך, כי אמר 'הב ליבריך' - נתנו דעתם לפסוק מלשתות". אולם בפירוש רש"י שם אין לדבר משמעות, שכן הוא פירש שם את דינו של רב ייבא סבא כרי"ף - "אסור לשתות עד שיברך לפניו".

אכן, כבר הדגשנו לעיל, כי הבעייתיות בפירושו של הראב"ד ודעמיה חורגת בהרבה מתחום ההתאמה ההקשרית. בהנחה שאיסור השתייה נובע מן החובה שחלה על האדם לברך ברכת המזון, קשה מאוד להבין כיצד נלמד מכך שברכת המזון מהווה הסח דעת ביחס לכוס שלאחר ברכת המזון. בעייתיות זו היא שהביאה את רש"י לפרש באופן אחר את טעם איסור השתייה עד לאחר ברכת המזון: איסור זה נובע אף הוא מהסח הדעת ומדיני ברכת הנהנין, ולא מדיני ברכת המזון. לא חיוב חיצוני - ברכת המזון - הוא שאוסר עליו את השתייה, אלא הסח הדעת הפנימי שלו עצמו, והפרש גדול יש בין שני הטעמים: אם איסור השתייה נובע מחיוב חיצוני שחל עליו - אין להוכיח מכך דבר ביחס לשאלה האם יוצרת ברכת המזון הסח דעת; אולם אם הסיבה לאיסור השתייה היא פנימית, מפני שהסוד עקר דעתו מלשתות - הרי ניתן ללמוד בקל וחומר, שברכת המזון גופה (ולא רק זימון לברכה כגון 'הב וניבריך') מהווה הסח הדעת מלשתות, ואם הסוד שותה לאחריה הרי הוא ודאי חייב בברכה ראשונה. זוהי בדיוק ראייתם של רבא ור' זוטרא: הסח הדעת ברמה החמורה ביותר, הגורם לאיסור שתייה גמור עד לאחר ברכת המזון, כמו בעובדא דתלמידי רב - ודאי שהוא מספיק כדי לגרום חיוב בברכה ראשונה למי שבא לשתות לאחר ברכת המזון.

ואכן, התוספות בפסחים (שם) ובחולין (שם) התחבטו בין שיטה כעין זו של הר"ף בפירוש סוגייתנו לבין שיטה כמו זו של רש"י (מבלי להזכיר את הר"ף או את רש"י בפירוש) - אולם הם לא הכירו כלל בקיומה של שיטה כמו זו של הראב"ד ומחנהו. כך מוכח מן האופן שבו תירצו את קושייתם על ההנחה שהאיסור לשתות עד לאחר ברכת המזון הוא איסור גמור:

גבי חד [מר זוטרא] בריך אכסא קמא ואכסא דברכתא 'בורא פרי הגפן' ומייתי
ראיה מ'הב וניבריך', דאסור למישתי עד שיברך. ואי 'בורא פרי הגפן' - מייתי
שפיר; אבל אי אסור למישתי עד שיברך ברכת המזון - מנא ליה דאחר ברכת
המזון יצטרך לברך 'בורא פרי הגפן'??...

יש לדחות דמוכח שפיר: דאי אחר ברכת המזון אין מברך 'בורא פרי הגפן',
דלא הוי הפסק - ב'הב וניבריך' אמאי איתסר למישתי?

תירוץ זה מתאים רק לשיטת רש"י כפי שביארנוה, אך לשיטת הראב"ד - אין זה תירוץ כלל: הרי עדיין ניתן לטעון, כי ב'הב וניבריך' נאסר לשתות, משום שעל הסוד חלה חובה מיידית לברך ברכת המזון ואין הוא רשאי לדחותה, ואעפ"י כן אין ברכת המזון מוגדרת כהפסק; אולם לשיטת רש"י, באמירת 'הב וניבריך' נאסר לשתות משום הסח הדעת, ומטעם זה עצמו חייב הסוד בברכת 'בורא פרי הגפן' לאחר ברכת המזון.

כך פתר רש"י את הקושיה הגדולה שהטילה צל כבד על שיטת הראב"ד והסוברים כמותו, והציג שיטה מנופה מכל דוחק בביאור הסוגיה. ברם, אף פיתרון זה גבה מחיר משמעותי: רש"י נאלץ ליצור מושג חדש של הסח דעת - זה שברמה החמורה, האוסר שתייה מכול וכול, אף לא בברכה ראשונה. עיקר התקפותיהם של התוספות בפסחים (שם) על פירוש מעין זה של רש"י הן בנקודה זו, שיש בה חידוש שאינו מתקבל על דעתם ואינו נתמך כל כך ע"י המקורות בש"ס.

נסיים בשתי הערות :

א. בדברי הראשונים לא מצאנו הבחנה מפורשת בין שיטת רש"י לשיטת הראב"ד. במחנהו של רש"י (הכולל את הרשב"ם והתוספות) לא הכירו כלל פירוש כמו זה של הראב"ד ומחנהו, ואילו הראב"ד והרשב"א לא הזכירו את רש"י ושיטתו ולא דנו בהם כלל. יתרה מזאת: ראשון מאוחר, כמו המאירי, זיהה בפירוש בין שתי השיטות.

ב. נראה שעם סיעתו של רש"י יש למנות גם את הרשב"ם; ולא רק מפני שפירושו לפרק 'ערבי פסחים' הוא הרחבה פרשנית לפירושו המצומצם של רש"י, אלא מפני עצם תוכן דבריו. את דברי רב יבא סבא פירש הרשב"ם בסוף הסוגיה (ד"ה 'לית הלכתא כתלמידי רבי') כאיסור שתייה גמור עד לאחר ברכת המזון: "וכיון דאמר 'הב וניברך' - אסור למיטת עד לאחר ברכת המזון". אולם מה טעמו של האיסור, לדעתו? - זאת פירש לנו הרשב"ם במקומו, בפרשו את עצם דברי רב יבא סבא (ד"ה 'אסור לכו למיטת'): "אלמא ברכת המזון אסוחי דעתא הוא". צירוף דברי הרשב"ם בשני דיבורי המתחיל הללו נותן בדיוק את שיטת רש"י: באמירת 'הב וניברך' נאסר לשתות עד לאחר ברכת המזון, מפני הסח הדעת שיש בברכת המזון או בהחלטה לברך; ויש להוכיח כן ממקומות נוספים בדברי הרשב"ם.

ו. פסק הרמב"ם בהלכות ברכות והקושי בו

את פסק ההלכה העולה מתוך המעשה בתלמידי רב כתב הרמב"ם בהלכות ברכות (ד, ח):

היו שותין, ואמרו "בואו ונברך ברכת המזון" או "בואו ונקדש קידוש היום" - נאסר להם לשתות עד שיברכו או יקדשו. ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו או יקדשו - אף על פי שאינן רשאים - צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן' תחלה, ואחר כך ישתו.

אבל אם אמרו "בואו ונבדיל" - אין צריכין לחזור ולברך³⁸.

הלכה זו מופלאה היא. כפי איזה פירוש פסק כאן הרמב"ם את דינו של רב יבא סבא בשם רב - כפירוש הרי"ף, כפירוש הראב"ד, או שמא כפירוש רש"י? הרישא של דבריו עולה יפה לשיטת הראב"ד ושיטת רש"י, שהרי הוא כותב שאחרי אמירת 'בואו ונברך' נאסר להם לשתות עד שיברכו³⁹, ממש כדברי הפרשנים הללו. אולם בהמשך ההלכה כותב הרמב"ם: "ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו או יקדשו... צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן' תחילה, ואחר כך ישתו"; זהו פירוש הרי"ף ומחנהו לעובדא דתלמידי דרב, והוא סותר להלכה ולמעשה את הפירוש הקודם. כמובן שגם הרמב"ם היה ער לסתירה שבין שני

³⁸ נוסח ההלכה ניתן כאן עפ"י מהדורת הרנ"א רבינוביץ, 'ספר אהבה עם פירוש יד פשוטה', ירושלים תשמ"ד. השינויים מן הנוסח הנדפס זעירים וחסרי חשיבות, ועל כן לא הערנו עליהם.

³⁹ ברור שכוונת הרמב"ם היא עד שיברכו **ברכת המזון**, כפי שמוכח מהמשך ההלכה.

כיון דאמריהו 'הב לן וניבריך' - איתסרא לכו למישתי

הפירושים - שהרי לשון הסיפא במלואה כוללת (במקום המסומן בשלוש נקודות) את ההדגשה "אף על פי שאינן רשאיין"; אולם דבריו מתמיהין: אם אמנם אין הסועדים רשאים לשתות קודם ברכת המזון - מדוע מביא הרמב"ם תקנה לעבריינים אלו, ומורה להם לברך 'בורא פרי הגפן' לפני שתייתם שאינם רשאים בה? הרי בכך הוא מכשיר את מעשיהם⁴⁰!

ברור, אפוא, שבדברי הרמב"ם משתקפים שני פירושים שונים לעובדא דתלמידי דרב - פירושים החולקים למעשה זה על זה. זו הסיבה שגרמה לרמב"ם להביא, לצד האיסור על השתייה קודם ברכת המזון, אף את הדין העולה מפירוש הר"ף - שעל המבקש לשתות לפני ברכת המזון לברך 'בורא פרי הגפן'. אולם מה ראה הרמב"ם על ככה, ומה הגיעו ליצור סינתזה כה מוזרה בין שני פירושים הסותרים זה את זה?

ז. האמנם פסק הרמב"ם עפ"י שני הפירושים החולקים?

במבט ראשון נראה, שלפנינו דוגמה (אמנם דוגמה יוצאת דופן, כפי שנברר להלן) לדברים שכתב בעל האור שמח (אישות ד, כא), ושהובאו בדוגמא קודמת שעסקנו בה ושנידונה במאמרנו ב'מעליות' כ"א⁴¹:

המתבונן בלשון רבינו וסידורו יראה, דרבינו פירש שני פירושים בברייתא ד'יתן על גבי הסלע': חדא - לעיל הלכה ד... וכאן [הלכה כא] פירש... והוא פירוש אחר. וזה דרך רבינו, לכתוב שני פירושים בשמועה חדא, ודוק היטב.

אף שיש לקבל עקרונית את גישתו של האור שמח ש"זה דרך רבינו", יש להודות כי המקרה שלנו מתבלט בכל זאת בשתי תכונות ייחודיות: שני הפירושים ניתנים יחדיו **באותה הלכה** - שהרי הם נוגעים לאותה שאלה מעשית; והמוזר יותר הוא, ששני הפירושים **סותרים זה את זה**, כפי שציין אף הרמב"ם עצמו.

⁴⁰ לפלא הוא, שאיש ממפרשי הרמב"ם המובאים במהדורת וילנא ובמהדורת הר"י קאפח לא עמד על קושי זה בדבריו של הרמב"ם. מפרשים אלו נטו יותר לעסוק בדין מי שאמר "בואו ונקדש...", ובהתאמת פסק הרמב"ם במקרה זה למעשה האחר בתלמידי רב (פסחים קה, א). אנו לא נגענו כאן כלל בשאלה זו, שאינה מענייננו; בנוגע אליה עיין בביאור הר"י קאפח עצמו, ראש אות יח (עמוד תקמה-תקמו), וצ"ע.

באמרנו כי אף אחד ממפרשי הרמב"ם לא התייחס לבעיה המעסיקה אותנו לא כללנו את בעל מגדל עוז, שדבריו נראים כבאים לסייע בפתרון הבעיה - אלא שקשה להבין כיצד הם עושים זאת: "מה שאמר תחלה 'אם היו' כו' עד 'יקדשו' - זהו כמעשה דרב ברונא פרק 'כיסוי הדם' וריש 'ערבי פסחים', ומשום היסח הדעת, כמו שכתבתי בסמוך וכדמסיק לה התם במכילתין. ומה שאמר 'ואם רצו לחזור ולשתות' כו' עד 'ואחר כך ישתו' - זהו כדאמרינן בההוא עובדא 'הדר אמרו ליה: הב לן ונישתי. אמר להו רב ייבא סבא: כיון דאמרי 'הב וניבריך' - איתסר לכו למישתי'. ופירשו לה רבוותא קמאי ז"ל, משום דהויא הפסקה, וכדאסיקנא פרק 'כיסוי הדם', משום דמשתייא וברוכי כהדדי לא איפשר. ומיהו אי בעי למישתי בתר דבריך ברכת המזון או מקמי דבריך, אע"ג דלאו שפיר עביד - צריך לברך עליה בתחלה ברכת הנהנין, וכן הביא דבריהם ר"י אלפס ז"ל פרק 'ערבי פסחים'."

⁴¹ עיין הערה 1.

ההנחה היא, אפוא, שהרמב"ם ראה את שני הפירושים בסוגיה כפירושים אפשריים. לכל פירוש ישנם יתרונות וחסרונות, וההכרעה ביניהם קשה; על כן הביא הרמב"ם את שני הפירושים יחדיו, בדרך שתבהיר את התלבטותו ביחס להכרעה ביניהם. את הפירוש המחמיר, התואם את פירוש הראב"ד ופירוש רש"י, הביא בראש ההלכה.

אולם, משקלו של הדין המחמיר "נאסר להם לשתות עד שיברכו" אינו מוחלט כשל הלכה רגילה המפורשת בתלמוד - שהרי לפי פרשנים רבים ואף חשובים (בייחוד בעיני הרמב"ם), כר"ח וכר"ף, מפורש בתלמוד להיפך: מותר לסועדים לשתות אף לפני ברכת המזון, ובתנאי שיברכו 'בורא פרי הגפן'. הרמב"ם הוכרח, אפוא, לציין גם את האפשרות ההלכתית הזו, על אף הסתייגותו ממנה - 'ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו, אע"פ שאינן רשאים, צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן' ". אמירה זו מרככת את האיסור שבראש ההלכה, וקובעת כי הוא אינו מוחלט, ואף לא חד משמע. מי שירצה לחזור ולשתות לפני ברכת המזון אמנם אינו רשאי לעשות כן - מפני הפירוש המחמיר שיש לחשוש לו; אולם מאידך אין הוא עברין, ויש גם לו על מי לסמוך - על הפירוש האחר, המקל - ועל כן יש לשקוד על תקנתו ולהורות לו לברך 'בורא פרי הגפן'.

נמצא כי ניסוח ההלכה, המוזר בעינינו, בא לרמז על התלבטותו של הרמב"ם בין שני הפירושים הסותרים, שמפני חוסר היכולת להכריע ביניהם נתן לכל פירוש משקל חלקי.⁴²

ברם, באמת הסבר זה ברמב"ם אינו מסתבר.

בדיון קודם שערכנו על דברי האור שמח, במאמרנו 'בימעליות' כ"א, העלינו כבר את השאלה מה עשוי היה להביא את הרמב"ם לפסוק על פי שני פירושים החולקים זה על זה בביאור סוגיה אחת, כאשר רק פירוש אחד מכוון לפשט הסוגיה. לשאלה זו העלינו שתי תשובות אפשריות:

א. אפשר שהרמב"ם התלבט בין שני פירושים, שנראו לו שקולים והגיוניים באותה מידה, וכתוצאה מחוסר יכולתו להכריע ביניהם - פסק כשניהם.

ב. הרמב"ם כשלעצמו היה אולי בוחר בפירוש אחד בלבד לפסוק על פיו, אולם הוא מצא בכתבי הגאונים והמפרשים שקדמוהו שני פירושים לסוגיה; ומכיוון שלא יכול היה לפסול אחד מן הפירושים כמוטעה - כלל הרמב"ם את שניהם בחיבורו ההלכתי.

⁴² בדרך מעין זו הוסבר פסק הרמב"ם בשני חיבורים שנכתבו בשנים האחרונות:

ב'מסכת פסחים עם הלכה ברורה ובירור הלכה', ירושלים תשמ"ה, נכתב ב'בירור הלכה' לדף קג ע"ב, ציון א: "מסגנון זה של הרמב"ם, הטורח לכתוב את ההלכה עבור אלו שאינם נוהגים כשורה, יש אולי להבין שהדבר נובע מחוסר הכרעה ברורה בין שיטות הראשונים לגבי מי שאומר 'הב לך ונברך'. מסתבר, אפוא, שמעיקר הדין פוסק הרמב"ם שאסור לו לאכול אחר אמירה זו לפני ברכת המזון; ואולם הוא כותב גם את ההלכה למי שאינו נוהג כך, אלא כשיטת הראשונים המתירים לאכול לאחר אמירה זו - ובלבד שיברך תחילה ברכה ראשונה".

בספר 'הלכות הרי"ף על מסכת פסח ראשון' שיצא לאור ע"י הלל היימן, ירושלים תש"ן, כותב המהדיר בעמ' 392: "מעניינים ביותר דברי הרמב"ם בהלכות ברכות פ"ד ה"ח... משמע שדעת הרמב"ם נוטה להחמיר ולאסור שתייה לפני ברכת המזון אפילו אם יברך 'בורא פרי הגפן', אבל לא רצה לדחות את דברי רבינו [הרי"ף] בשתי ידיים, ובכך העמידם במי שעבר ושתה אף על פי שאינו רשאי".

הבה נבדוק את שתי האפשרויות הללו במקומנו :

נתחיל מן האפשרות השנייה, שלפיה מצא הרמב"ם לפניו מחלוקת קיימת בפירוש הסוגיה. יש לשים לב לכך, שלפני הרמב"ם לא עמדה, כנראה, מחלוקת הראשונים שתוארה על ידינו בפרקים ג-ה לעיל. אמנם, הוא הכיר כמובן את פירוש הרי"ף על הסוגיה, ואם אכן פירש כך גם הרי"ח (כפי שהעידו התוספות והמרדכי) - מסתבר שאף את דבריו הכיר הרמב"ם. אולם כל הפירושים השייכים למחנות החולקים על הרי"ף לא היו מוכרים לו; או מפני שהיו שייכים לפרשנות הצרפתית-פרובינציאלית, שהרמב"ם לא ידעה, או מפני שנכתבו בדורות שאחריו. נמצא, כי עד כמה שידיעתנו מגעת - לא סביר שמחלוקת פרשנים ידועה היא שגרמה לרמב"ם לפסוק כשני הפירושים.

אלא שכאמור, ניתן עדיין לטעון שהרמב"ם פירש מעצמו את הסוגיה בדומה לרש"י או לראב"ד, אלא שלא היה בטוח בפירושו שהוא הפירוש הנכון, ועל כן לא דחה לגמרי את הפירוש הקדום שעמד לפניו - פירוש ר"ח ורי"ף - ונתן גם לו משקל בפסק ההלכה שלו⁴³.

אם כך הדבר, הבה ונשאל: איזה פירוש מבין שני הפירושים המחמירים עלה על דעתו של הרמב"ם בביאור הסוגיה? האם פירוש הראב"ד, שלפיו טעם איסור השתייה לפני ברכת המזון הוא מפני שהסועד קיבל עליו בפירוש לברך ועל כן אסור לו להשהות את ברכתו ע"י אכילה או שתייה - פירוש המסווג את האיסור כדין מדיני ברכת המזון? או שמא פירוש רש"י, שלפיו זהו דין מדיני ברכת הנהנין דווקא, שטעמו הוא משום שהסועד הסיח את דעתו מלשתות?

שתי האפשרויות אינן נוחות. פירוש הראב"ד אינו מתאים למהלך הסוגיה, וכמעט בלתי אפשרי בה - כפי שהראינו בפרק ה, סעיף 2; ובכן, מהיכתי תיתי לייחס לרמב"ם פירוש תמוה, שאינו מתאים למהלך הסוגיה? פירוש רש"י, לעומתו, יכול אמנם להתיישב במהלך הסוגיה; אולם זהו פירוש מחודש בטענתו, שלפיה קיים סוג כזה של הסח הדעת הגורם לאיסור גמור לאכול ולשתות ולא רק לחיוב ברכה ראשונה.

זהו דין שקשה להבינו בסברה, רש"י עצמו מאן לפרש כך במסכת חולין (ואולי אף במהדורת פירושו הנדפסת על הלכות הרי"ף במסכת פסחים), והתוספות דחו את פירושו המחודש הזה בדרכים שונות. מדוע, אפוא, נייחס לרמב"ם פירוש כה דחוק בסברה?

היוצא מכל זה הוא, שקשה מאוד להבין מדוע לא הסתפק הרמב"ם בפירוש הרי"ף שעמד לפניו, פירוש שהתקבל על דעתם של רבים מן הראשונים (ואולי אף הגאונים ורי"ח פירשו כן), פירוש שהוא הגיוני בסברתו ותואם את מהלך הסוגיה ואת הקשרה, אף שהוא לוקה (כאמור בפרק ה, סעיף 1) בקשיים לשוניים-ענייניים בביאור מימרתו של רב יבא סבא בשם רב⁴⁴.

⁴³ הסבר זה דומה במקצת לזה של הלל היימן, שהובא בסוף ההערה הקודמת.

⁴⁴ נזכיר שוב, כי הקושי **הלשוני** נעוץ בביטוי "איתסר לכו למישתי", שמשמעו הפשוט הוא איסור על עצם השתייה, והקושי **הענייני** הוא - מניין ידע רב יבא סבא שחבריו עומדים לשתות בלא ברכה ראשונה? שמא אף הם מכירים את דברי רב רבס, ואין הוא זקוק להזהירם על כך?

ח. הרמב"ם שילב בפסקו את פשט המעשה בתלמידי רב עם הביאור שניתן לו בסוגיה

נדמה, כי הפיתרון להבנת פסק הרמב"ם נעוץ בטיעון המרכזי שהעלנו בסדרת המאמרים שקדמה למאמר זה: הרמב"ם התייחס אל מקור קדום, המשובץ בסוגיית התלמוד ומתפרש על ידה, גם כמקור עצמאי ובלתי תלוי בסוגיה. התבוננות מעין זו במקור כמות שהוא - כפשוטו, מעלה לעתים (נדירות, יש לומר) את המסקנה שפשטו של המקור, היינו: כוונתו המקורית של אומרו הראשון, אינו כפי שביארה אותו הסוגיה עפ"י עניינה וצרכיה. או אז יפסק הרמב"ם גם כפשוטו של המקור, וגם כפי שביארה אותו הסוגיה - שלא כפשוטו.

אם נתבונן במעשה בתלמידי רב כמות שהוא, במנותק מסוגיית הגמרא שבתוכה הוא משובץ - כיצד יתפרשו המעשה וההלכה הקשורה בו "איתסרא לכו למישתי"? כמדומה שאיש לא היה מעלה על דעתו לפרשם כפירוש הרי"ף ומחנהו, שהרי פירוש זה אינו מתאים ללשונו של רב ייבא סבא בשם רב, ואף לא לסיטואציה שבה נאמרו דבריו; הרי"ף וההולכים בעקבותיו פירשו כפי שפירשו רק מפני מהלך הסוגיה והקשר הופעת המעשה בתלמידי רב בתוכה⁴⁵. נדמה, אפוא, שהמעשה והדין הכלול בו היו מתפרשים - כשהם לעצמם - כאיסור גמור לשתות עד לאחר ברכת המזון, ומן הטעם הפשוט שנתפרש בדברי הראב"ד והרשב"א: שהרי באמירת 'הב וניבריד' קיבל על עצמו הסועד לברך ברכת המזון, ובין קבלתו לבין מימושה "לא יפסיק ביניהן בדבר אחר אפילו לשתות מים... אסור, עד שיברך ברכת המזון"⁴⁶.

כלומר, דברי רב ייבא סבא בשם רב על פי פשוטם שייכים בעצם לדיני ברכת המזון ולסוגיית הגמרא בברכות (מב, א) בעניין "תכף לנטילת ידים [במים אחרונים] ברכה [על המזון]" - כפי שחשו בשייכות זו הראב"ד, התוספות בברכות והרשב"א בחידושי שם.

אולם לא כך הובנו דברי רב ייבא סבא בשם רב בסוגיית הגמרא בפסחים. רבא ומר זוטרא הביאו את דבריו כראיה לדיני הסח הדעת וחובת ברכה ראשונה לאחריו, והוכיחו ממעשה זה שברכת המזון - ואפילו עצם ההכרזה עליה בלבד - מהווה הסח הדעת, ועל כן יש לברך על הכוס שאחריה 'בורא פרי הגפן'.

שינוי הגדרת הנושא ההלכתי הנידון מדין בדיני ברכת המזון לדין בדיני הסח הדעת סיפק, אמנם, לאמוראים הללו ראיה למנהגם - אולם במחיר כפול: ראשית, דברי רב ייבא סבא נתפרשו בדוחק, שלא כפשט הלשון ושלא בהתאמה לסיטואציה; שנית, התבטל מקור ההלכה חשובה, שלפיה לאחר הבעת הרצון לברך ברכת המזון חל איסור אכילה ושתייה⁴⁷.

⁴⁵ ראה לעיל, פרק ה סעיף 1, והערה 22 שם.

⁴⁶ לשון הרמב"ם בהלכות ברכות (ו, כ) בעניין האיסור להפסיק בין נטילת ידיים במים אחרונים לבין ברכת המזון.

⁴⁷ אמנם, מעין הלכה זו מצאנו בברכות מב, א לעניין נטילת ידיים במים אחרונים, וכבר הזכרנו שלדעת הרשב"א ניתן ללמוד מההלכה בברכות את איסור אכילה ושתייה לאחר אמירת 'הב וניבריד' בקל וחומר (וראה לעיל פרק ה סעיף 2, והערה 24 שם).

פרשנותם זו של רבא ומר זוטרא גרמה בעקיפין ליותר מכך - לביטול עצם ההלכה הנידונה; שהרי אם אמירת 'הב וניבריך' נחשבת להסח הדעת, זהו דבר הניתן לתיקון ע"י ברכת 'בורא פרי הגפן'. אם כן, מאיסור גמור של אכילה ושתייה עד לאחר ברכת המזון התגלגלה ההלכה להיתר - בהגבלת ברכה ראשונה.

סתירה זו, בין פשט המעשה בתלמידי רב לבין הפרשנות שניתנה לו ע"י האמוראים בסוגיית הגמרא בפסחים, היא שיצרה את מחלוקת הראשונים הגדולה שנידונה בפרקים ג-ה לעיל⁴⁸. הראב"ד ומחנהו אימצו את פשט המעשה בתלמידי רב, תוך התעלמות תמוהה מן ההקשר שבו נתון המעשה בסוגיית הגמרא. הרי"ף ומחנהו, לעומתם, היו נאמנים להקשר ולפרשנות שניתנה למעשה זה - בלא אומר ודברים - ע"י רבא ומר זוטרא, ועל כן נאלצו להידחק בפירוש המעשה בתלמידי רב. ייחודו של רש"י, בהשוואה לשתי הסיעות הללו, היה ניסיונו להתמודד הן עם פשט המעשה והן עם ההתאמה לסוגיה ולהקשר, אולם לשם כך הוא נאלץ לחדש חידוש שיש בו קושי הגיוני.

הרמב"ם שונה מכל המפרשים הללו. לו ישנה מחויבות כפולה: מחד, הוא מחויב לדרך שבה הובנה מימרתו של רב ייבא סבא בסוגיית הגמרא בפסחים ובחולין; אך לא פחות מכך הוא מחויב לרב ולרב ייבא סבא, מוסר ההלכה בשמו, ולכוונתם המקורית כפי שהיא עולה מניתוח הלשון שבפי רב ייבא סבא על פי פשוטה, ולפי הקשר המעשה שבו נאמרה.

בראש הלכה ח מופיע פסק ההלכה שמקורו במימרא של רב ייבא סבא בשם רב על פי פשוטה: "היו שותין, ואמרו 'בואו ונברך ברכת המזון'... - נאסר להם לשתות עד שיברכו...". בניסוח זה של ההלכה קשה להעלות על הדעת סיבה אחרת לאיסור השתייה, מלבד הסיבה שהסועד קיבל על עצמו לברך וכבר נתחייב בכך.

אולם על הלכה זו אין הסכמה בסוגיית התלמוד בפסחים. שם למדו מדברי רב הללו הלכה אחרת, וזו אכן מנוסחת בהמשך דברי הרמב"ם: "ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו... - צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן' תחלה, ואחר כך ישתו".

לו היו רבא ומר זוטרא דנים במפורש בהלכה המשתמעת מפשט דברי רב ודוחים אותה - או בכך שהיו חולקים בהדיא על דברי רב, או בכך שהיו מסבירים מדוע לא ניתן לבאר את

⁴⁸ הסתירה שבה אנו עוסקים הינה כה חמורה, עד שגם עצם הניסיון להגדיר בבירור את סיעות הראשונים החולקות אינו רלוונטי, במובן מסוים; ראשונים רבים וחשובים פירשו במסכת אחת באופן שונה מכפי שפירשו במסכת אחרת, ונראה שחוסר העקביות הזו בסוגייתנו נובע מן הסתירה הנידונה. הטבלה הבאה מציגה ראשונים אלו:

הפרשן	היכן החמיר לאסור עד אחר ברכת המזון	היכן הקל להיתר בברכת 'בורא פרי הגפן'
רש"י	פסחים	חולין
תוספות	ברכות	פסחים, חולין
רא"ש	ברכות	פסחים
רשב"א	ברכות	חולין

דבריו כפשוטם - היה הרמב"ם, מן הסתם, פוסק כדבריהם ומסתפק בכך. אולם הם לא עשו זאת; הם לא חלקו, כמובן, על רב, ומצד שני גם לא ביארו מדוע למדו את דברי רב כפי שלמדום ולא כפשוטם. לפיכך, אין אפשרות להתעלם מפשט דבריו של רב; הרי אף אמורא לא חלק על דבריו כפשוטם, משום שאיש לא דן בהבט זה של דבריו.

מסיבה זו נתן הרמב"ם את המשקל המכריע למימרת רב כצורתה, עפ"י פשוטה, תוך התחשבות מעטה בפירוש שניתן לה בסוגיית הגמרא בפסחים. ואכן, ראש הלכה ח תואם את לשון המימרא - כפי שהראינו בדוגמאות קודמות, שתמיד קיימת התאמה לשונית בין המקור כפשוטו, כפי שהבינו הרמב"ם, לבין ההלכה הנלמדת מפשוטו - זו שאינה מתאימה למהלך הסוגיה:

לשון המימרא	לשון הרמב"ם
כיון דאמריתו 'הב לן וניבריך' - איתסרא לכו למישתי.	היו שותין, ואמרו 'בואו ונברך ברכת המזון'... - נאסר להם לשתות עד שיברכו...

אולם הרמב"ם לא יכול היה לתת משקל של איסור מוחלט וחד משמעי לפסק זה; שהרי על סמך אותה מימרא עצמה, בהסתמך על פרשנות שונה לה, התירו רבא ומר זוטרא (גם אם לא בפירוש אלא במשתמע בלבד) לשתות אחר אמירת 'הב וניבריך', והתנו זאת רק בכך שהסועד יברך 'בורא פרי הגפן'. דבריהם, כזכור, נאמרו אף להלכה⁴⁹.

לפיכך, שיבץ הרמב"ם גם את ההלכה העולה מפירושים של אמוראים אלו בדבריו. ושוב, כרגיל, אין להכיר בפסק זה שייכות מילולית למימרא המקורית של רב, שהרי פסק זה אינו תואם את פשוטה של המימרא:

מעשה תלמידי רב	לשון הרמב"ם
לסוף אמרו ליה: 'הב לן ונישתי'... איתסרא לכו למישתי...	ואם רצו לחזור ולשתות קודם שיברכו... - צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן' תחלה, ואחר כך ישתו.

מובן שאין אפשרות לפסוק את שתי ההלכות הללו כצורתן, שהרי הן סותרות זו את זו. ניתן היה לפתור את הבעיה ע"י הפיכת פשט דבריו של רב לדין שראוי לחוש לו לכתחילה, והתייחסות לדין העולה מסוגיית הגמרא בפסחים כדין בדיעבד, למי שאינו חש לחומרה זו. אולם לא בדרך זו הלך הרמב"ם. הרמב"ם בחר לכתוב את ההלכה העולה מפשט דברי רב כאיסור גמור, ואת ההלכה העולה מסוגיית הגמרא בפסחים כדרישת מינימום ממי שעובר על איסור זה: "ואם רצו לחזור ולשתות... - אף על פי שאינן רשאים - צריכין לחזור ולברך 'בורא פרי הגפן'...". הקורא הנבון מבין מעצמו, שיש אמנם מי שמתיר לשתות לפני ברכת המזון ע"י ברכת 'בורא פרי הגפן', ועל כן נזקק בכלל הרמב"ם לאפשרות כזו; אלא שהרמב"ם אינו חפץ לפסוק כמותו, ומשאיר רק פתח צר למי שילך בכל זאת בדרך זו.

⁴⁹ ראה סוף פרק ב והערה 9 שם.

הרמב"ם בחר בדרך זו דווקא, ולא בדרך האחרת שהוצעה לעיל, מתוך כוונה ברורה: אילו היה מציג את שתי ההלכות הסותרות כחומרה שיש לחוש לה לכתחילה לעומת התנהגות שבדיעבד, היה נותן את המשקל ההלכתי העיקרי דווקא לדין בדיעבד. במקרים רבים מתגלה ההלכה העיקרית במצבים של דיעבד, בעוד שהדרישה לכתחילה אינה אלא חומרה וסלסול. הרמב"ם היה חפץ בהיפך הגמור: שדווקא פשט דבריו של רב ייקבע כהלכה העיקרית, בעוד שהפירוש העולה מסוגיית הגמרא בפסחים יוצג כעניין, שאף שיש לענות בו - הרי הוא בעצם בלתי ראוי: "אף על פי שאינן רשאיין".

משמעות הכרעתו של הרמב"ם כאן היא הכרזה נסתרת, שיש עדיפות הלכתית לפשט ולמחויבות לבעל המימרא המקורי על פני המחויבות לפרשנות הקשרית שיוצרת סוגיית התלמוד שלא עפ"י הפשט.

רק דוגמה זו יכלה לספק לנו הצהרת עקרונית מעין זו, שכן בכל הדוגמאות הקודמות שבהן עסקנו לא עמדו הפשט והדרש בסתירה; שניהם נפסקו להלכה ללא כל מתיחות, ולא היה מקום לשאלה איזו מחויבות גוברת.

ט. סיכום

ההסבר האחרון שראינו לדברי הרמב"ם הוא המתקבל ביותר על הדעת. לא מחלוקת פרשנית בביאור סוגיית הגמרא בפסחים היא העומדת ביסוד דבריו של הרמב"ם, אלא ביאור כפול למקור אחד המופיע בתלמוד: ביאור עפ"י פשוטו של המקור, כפי כוונת אומרו; וביאור אחר - כפי שהובן המקור בסוגיית התלמוד, עפ"י קביעתו בהקשר חדש ועפ"י השימוש שנעשה במקור זה באותו הקשר.

המיוחד בדוגמה זו הוא, שהיא הראשונה והיחידה (מבין הדוגמאות שבדקנו) שיש בה סתירה הלכתית בין פירוש הפשט של המקור לבין המשמעות ההקשרית שניתנה לו בסוגיית התלמוד. כאן אין אנו יכולים לטעון (כפי שנטען במבוא) ש"דרשתו" של המקור בסוגיית התלמוד נעשתה ביודעין ובלא לפגוע בפשוטו, במסגרת טכניקה דרשנית הפועלת בש"ס. לפיכך לא ניתן לייחס לרמב"ם הסבר מעין זה לדרך פסיקתו. מעתה נשאלת השאלה: מדוע רבא ומר זוטרא ראו לנכון לסטות מן הפשט הניכר בדבריו של רב - פשט כה ברור, עד שהרמב"ם ראה בו הלכה פסוקה? מה הביא את האמוראים הללו לבאר (גם אם בעקיפין) את המימרא בדרך הסותרת את פשוטה?

אין לנו תשובה לשאלה זו, ואפשר שגם לרמב"ם לא הייתה; אולם העדר התשובה לשאלה לא פטר את הרמב"ם ממחויבותו הכפולה הן לפשט המקור, כפי שהוא כפוי על תודעתו של כל אדם החותר לפירוש המקורי של כוונת האומר הראשון, והן לפירושה של סוגיית התלמוד הנאמר להלכה ולמעשה - אף שאין הוא בגדר פשט. מחויבות כפולה זו אילצה את הרמב"ם למצוא ניסוח נאות, שיפשר בין שתי ההלכות הסותרות; ואין ספק כי התחכום והלקח שלמדנו מניסוח זה, בדבר המשקל שניתן לפשוטה של המימרא לעומת המשקל שניתן לביאורה בסוגיית הגמרא שלא כפשוטה, הם שיעור חשוב בדרכי פסיקתו של הרמב"ם.